

Ahlâk ve Modernlik

Ömer Ali Yıldırım

ROSS POOLE

Ahlâk ve Modernlik

çev. Mehmet Küçük, İstanbul, 1993, Ayrıntı Yayınları, 236 sayfa.

Modernizm genel anlamda kabul gören bir tanıma sahip olmamasına karşın kullanılmaya başlandığı dönemden itibaren üzerinde çokça konuşulmuş ve çeşitli açılardan değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Benzer şekilde modern olanın, ahlak ve değerlerin yanında yer alarak eleştirilmesi de bize hiç yabancı değildir. Bilhassa modernlik, geleneksel ve dinî olanla bir tezat içerisinde anlamlandırıldığında üzerinde uzun uzadıya konuşulabilecek bir alan ve eleştiri noktaları belirlemektedir.

Modernlik kendisi bir değerler sistemi üretebilir mi? Dahası buna ihtiyacı var mıdır? Modernlik adına böylesi sistem kurma denemeleri nasıl bir sonuç verecektir? Yeni olan/modern olan kendi değerler sistemini kurabilmek için nasıl bir meşruiyet zemini üretecektir?

Ross Poole, “Ahlâk ve Modernlik” isimli, modernliği ahlak felsefesi açısından konu edindiği kitabında bu ve benzeri soruları kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutuyor. Kitap aynı zamanda modern dönem filozoflarının ve kavramların bir eleştirisi mahiyetindedir. Eserde Kant’tan MacIntyre’e, Marks’tan Nietzsche’ye ve Habermas’a modern döneme damgasını vurmuş filozofların modernlik bağlamında bir değerlendirmesi yapılırken modern dönem üzerinde güçlü ve belirleyici bir etkiye sahip olan milliyetçilik, liberalizm, nihilizm gibi kavramlar da bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

On sekizinci yüzyıl modernite tarihinde önemli bir zaman dilimidir. Bu dönem hem modern bir hayat anlayışının kendini farklılaştırmaya başladığı hem de modern bilimlerin temellerinin atıldığı bir dönemdir. İnsanların yaşamına girmeye başlayan ve modern hayat tarzında önemli bir yer tutan “piyasa ekonomisi” bağlamında gelişen yeni hayat tarzı ve burada üretilen “yararcılık”, “ticari toplum” ve Kantçı bir ahlak anlayışı kitabın ilk üç bölümünde tahlil ediliyor.

Bu kitabı günümüz için daha anlamlı kılan noktalardan birisi de içinde yaşadığımız dönem insanların yüz yüze geldikleri küresel ekonomik krizin üreticisi olarak gösterilen kapitalist ekonomik sistem hakkındaki değerlendirmeleridir.

Günümüzde başat ekonomik sistem hâline gelmiş olan kapitalizmi Ross, insanlığı mutluluğa değil de mutsuzluğa götürdüğü için eleştiriyor. Kapitalizmin üzerinde yükseldiği en temel kavramlarından birisi tüketimdir. “Mutluluk”un bu paradigma içerisinde tanımı ise “isteklerin tatmini” şeklindedir. Kapitalizmin kendisi insanların isteklerini tatmin etmeyi hedeflediğini yani onların mutluluğunu esas aldığı söylemektedir. Oysaki insanın isteklerinin bir sınırı yoktur. Diğer yandan da kapitalist sistem içerisinde çılginca teşvik edilen üretim, ihtiyaçların karşılanmasından ziyade yeni ihtiyaçların belirlenmesine dayanmaktadır. Bu, sürekli üretimin var olabilme koşuludur. Üretimin devamı için insanların önüne yeni ihtiyaçlar listesi çıkarılması gerekmektedir. Sonu gelmeyecek bu listenin peşindeki bir insanın da ihtiyaçlarını karşılaması yani tatmin bulması, nihayetinde de mutlu olması mümkün olmayacaktır. Öyle ise tahmin edilemeyecek olan isteklerin yaratılması mutsuzluğun üretiminden başka bir anlama gelmeyecektir.

Kapitalist sistem içerisinde bireyin konumlanışına baktığımızda başka bir çarpıklıkla karşılaşırız. Bu sistem içerisinde birey, ihtiyaçlarının tatmini peşinde koşmaktadır. Ancak bu ihtiyaçlar bireyin kendi seçimi değildir. Kapitalist sistem önce bireyin ihtiyaçlarını belirlemede sonra da bunları karşılamakta yani üretmektedir. Burada bireyin hem ihtiyaç duyduğu nesne hem de ihtiyacının kaynağı kendi dışında bir yerde konumlanmaktadır. Birey tamamen dışında var olan güçlerin etkisinde kalmakta tükettikçe kendi bireyselliğini yok etmektedir. Bu da özne olarak bireyin aramızdan çekilmesine yol açmaktadır.

Modernleşmeye bir rasyonelleşme olarak baktığımızda Weber’den hareketle karşımıza üç farklı akıl tipi çıkacaktır; *araçsal akıl*, *hukuki akıl*, *bilimsel/bilişsel akıl*. Ross, modern dünyada geçerli temel rasyonelite biçiminin araçsal rasyonelite olduğunu söyler. Bunun en bariz biçimine piyasada, üretim sürecinde ve bunların ikisini de kapsayan muhasebe sürecinde rastlanır. Bu aklın tanımına göre; bireyler önlerinde açık olan mümkün eylemler arasında, amaçlarına ulaşmalarını sağlama ihtimali en fazla olanı seçerlerse onlar rasyoneldirler. Amaçların çatıştığı takdirde de birey isteklerinin şiddeti ve kalıcılığı doğrultusunda ulaşılması en muhtemel olan amaçları seçecektir. Burada da görülebileceği gibi araçsal aklın işleyebilmesi için önce farklı alternatifler sonra da bunlar arasında seçim yapabilecek özgür bireylerin varlığı gerekmektedir. Ross, bu iki koşulun hiçbir şekilde evrensel olmadığını söyler. Söz gelimi bir zanaatta ustalaşmanın yolu bellidir; var olan standartlar ve gelenekler doğrultusunda çalışmak. Benzer şekilde her hangi bir biçimde davranmayı kendi kişiliğimizin zorunlu bir şekilde parçası olarak görüyorsak, sözgelimi yıkmayı düşünemeyeceğimiz

ailemiz gibi, burada araçsal akıldan söz edilemeyecektir. Bunlar da bize rasyonel bir hayat tarzının en işlevsel aleti olarak görünen araçsal aklın pratikteki kapsama alanının sınırlılığını göstermektedir.

Araçsal aklın bir diğer yönü de kapitalist sistem içerisinde ortaya çıkan özünde gerçekleştirilemez olanları hedef almasıdır. O, tüketime doğru yöneldiğinde amacı var olan ihtiyaçların karşılanması ya da isteklerin tatmini değil bizzat tüketimin kendisidir. Özel bir nesnenin elde edilmesi ile ulaşılan doyum hemen başka bir nesnenin arayışına yol açacaktır. Nihayetinde tüketim, ulaşılan ve tahmin olunan bir nesne değil bir yenilenme durumu olmaktadır.

Benzer şey Ross'a göre kapitalist bir sistemin bireylerin önüne koyduğu temel hedeflerden birisi olan iktidar tutkusu için de geçerlidir. İnsanlar diğer insanlar üzerinde güce sahip olma peşindedirler. Amaç diğerlerinin üzerinde iktidara sahip olmaktır. Bir insanın başarısı daima diğer bir insanın başarısı tarafından zayıflatılma riski altındadır. Öyle ise iktidarını kaybetmemek için onun sahip olduğu şeyleri artırması gerekmektedir. Araçsal akıl üretim yapma uğruna üretimle, tüketme uğruna tüketimle ve kâr uğruna kâr elde etmeyle uğraşır. Bu anlamda rasyonel olmak da bir araç olarak değil de kendi içinde bir amaç olarak iktidar peşinde koşmakla özdeşleşecektir.

Kapitalist sistem içerisinde bireyselliği ve özgürlüğü elinden alınmış bir şekilde varlığını sürdüren insanın özel hayatına baktığımızda şöyle bir tablo ile karşılaşırız; özel hayat kamusal hayat içerisinde temsil edilmesi men edilmiş ancak toplumsal hayat için de zaruri karakterlere sahip bir hayattır. Özel ve kamusal hayat arasında hem birbirini gerektirme hem de sınırlama ilişkisi vardır. Kamusal alan; rasyonelleşmiş kapitalist üretim kurumlarından, piyasa mübadelesinden ve bürokratik idareden oluşur.

Ross, kamusal alanla özel alan arasındaki tezdâ başka bir açıdan da şöyle dikkate sunar; özel alanda ilişkiler kişiseldir, bağlılıklar da benim aileme, benim çocuklarıma, benim dostlarıma, benim... olan bağlılıklardır. Sınır çizgileri benmerkezci olarak çizilen özel alan paradoksal şekilde bencilliğin aşıldığı bir alandır. Dostluk ilişkisi gibi belli ilişkiler ise kamusal alan içerisinde mümkün değildir. Kamusal alanda diğer bireylere ancak belli amaçlara birer araç oluşturdukları ölçüde yer verilir.

Modern dönemde büyü bozulmuştur. Artık dünya gizemini yitirmiştir. Kendi içsel anlamını yitiren dünyada değerlerin var olabilmesi mümkün müdür? Modern bilimin dünyayı betimleme ve yorumlama yolundaki çabaları onun dinin ve ahlakın isteklerine tekabül eden hiçbir şey barındırmadığını ima etmektedir. Din ve ahlak hakikatten koparılmıştır, artık bunların kendiler-

ine yeni bir alan bulmaları gerekmektedir. Modern bilime dünyanın neliği hakkında söz söyleme hakkı verdikten sonra nasıl tekrar bu dünyada var olan herhangi bir şeyin hayatlarımızı yönlendirebileceğini söyleyebileceğiz?

Modern dünyada değer ve anlamlar tamamen dışlanmış değildir; fakat değer ve anlamlar ancak biz onları yarattığımız sürece var olabileceklerdir. Eğer bilim dünyayı açıklayıcı olma iddiasıyla sadece rasyonalitenin dünyasını tanımlıyorsa açıktır ki o vakit değer soruları bu dünyanın dışında kalacaktır. Böylesi bir dünyada değere yer bulmak hiç de kolay olmayacaktır. Ross, bunu şöyle aşmaya çalışır: Eğer değerlerin rasyonel olmayan bir seçim meselesi olduğunu ortaya koyan bilim ise bu durumda yeni bir değer olarak ortaya çıkan bilime bağlılığın kendisi de gayri rasyonel bir seçim olacaktır. Bu noktada bir hayat tarzı olarak bilimin seçilmesi dinin seçilmesinden daha rasyonel bir seçim olmayacaktır.

Modern dönemle birlikte ortaya çıkan yeni hayat tarzları ve dünyayı kavrama denemeleri farklı tarzlarda yeni yeni değerler ve ahlaki sistemleri peşi sıra getirmektedir. Birbirlerinden farklı ve uzlaştırılmaları mümkün olmayan bu sistemler insanlara kendilerinin kabulü için iyi bir neden gösterememektedirler. Bu sistemlerin her birisi bireye nasıl davranması gerektiği konusunda bir şeyler söylerken bireyin hayatında ciddiye alınmaları için bir meşruiyet zemini oluşturmamaktadırlar.

Bireylerin şahsi seçim özgürlüklerini merkeze alan “liberalizm” modern döneme özgü incelenmesi gereken diğer bir kavramdır. Günümüz liberalizmi Weber’in açtığı yolda değerleri nesnel bir dünyanın verileri olmaktan çok bireysel seçimler olarak anlamak istemektedir. Liberalizm, herkesin ortaklaşa kabul edeceği nesnel bir değerler alanının varlığını yadsır. Bunun yerine özgür bireylerin kendilerinin seçtikleri değerlerin ve iyinin peşinde koştukları bir hayat tasavvur eder. Böylesi çoğulcu bir toplum içerisinde farklı değerleri karşılaştırıp ölçebileceğimiz nesnel bir kıstas bulunmamaktadır. Bireylerin özgür hayat tarzı seçimlerinin çatıştığı yerde ise sınırlayıcı bir kavram olarak “hak” alanı devreye girecektir. Bu hak alanında karşımıza çıkacak temel kavram da “adalet” olmaktadır.

Liberalizm temelinde iyi olanın belirlenmesini bireysel tercihlere bırakırken kendisini bir adalet teorisi kurmakla sınırlandırmaktadır. Ross, liberalizmi bu noktada tutarsız davranmakla suçlar. Nihayetinde çoğulculuğa dayandığını söyleyen liberalizm bir adalet teorisi geliştirmek için kısıtlamalara gitmek zorunda kalacaktır. Ayrıca liberalizmin “iyi” için tanımladığı bu keyfilikten “adalet” alanını kurtarmak nasıl mümkün olabilecektir?

Liberal bir dünyada insanlar kendi kimliklerinin kaynaklarını arayacakları bir toplumsal yapıdan mahrum olacakları gibi aynı şekilde toplumsal hayatta kendilerine rehberlik edecek değerlerden ve anlamlardan da yoksun kalacaklardır.

Ross, modern dünya düzenin her doğan bireyi ekonomik kazançla, makine ve üretim teknikleriyle kıskacına aldığı ve makineleşmiş üretim tarzının sonuna varılana kadar da bu esaretin devam edeceğini söyler. Nihayetinde rasyonelleşme Weber'in de ifade etmiş olduğu gibi özgürleşmeyi değil zıddını doğurmuştur.

Liberalizmle bağlantılı olarak işlenen ve modern dönemin bunalımını yansıtan bir diğer kavram da "nihilizm"dir. Nihilizm evrensel değer sistemlerinin çöküşü ve bireylerin kendi değer sistemlerini üretmedeki beceriksizlikleri ile ortaya çıkar. Ross "nihilizm", "mutlak özgürlüğün boşluğudur" der. Bu özgürlüğün öznesi aynı zamanda rasyonelleşmenin "demir kafesi"ne tabiidir. Liberalizm de nihayetinde modern toplumsal varoluşun merkezinde nihilizmi üstü örtük biçimde de olsa kabul ettiğinden dolayı sınırları, bilhassa ahlakın sınırlarını, alt üst etmeyi de benimsemek durumunda kalacak ve de nihayetinde başarısız olacaktır.

Yazar eserinde on dokuzuncu yüzyıldan itibaren belirmeye başlayan liberalizm ve ulusçuluk ilişkisini de konu edinir. Özellikle bireysel haklar, ulusal egemenlik ve kendi kaderini tayin gibi konularda ittifak yapan bu iki ideoloji arasındaki ittifak yirminci yüzyılda sarsılmaya başlamıştır. Ulusçuluk özellikle siyasal alanda sosyalizm, faşizm ve muhafazakârlık gibi ideolojilerle iş birliği yapmış ve liberalizmden daha sağlam bir siyasal güç olduğunu göstermiştir. Ancak felsefi alanda ulusçuluk gittikçe gerilerken buna karşın liberalizm yerinde kalabilmiştir. Ross bunu I. Kant, J. Lock, J. S. Mill ve A. Toqueville gibi liberal panteonların karşısına çıkabilecek ulusalcı teorisyenler yetişmemesine bağlar. Bunun diğer bir sebebi de ulusçuluğun felsefe ile ilişkilendirilen bir hayat biçimine karşı olduğu ortaya çıkarken liberalizmin siyasal bir pratik olarak felsefi pratiğe daha yakın olmasıdır.

Ulusçuluğun liberalizme karşı başarılarından birisi; liberalizmin bireye kendi ilkelerini kabul etmesi için bir sebep göstermede başarısız olmasına rağmen ulusçuluğun, kurduğu toplumsal bir dünya tasavvuru ile bireye hayatını sürdürürken yaslanabileceği bir değerler sistemini güdülenme şeklinde de olsa sunabilmesidir.

Aralarında bu yaklaşma ayrışma ilişkilerine rağmen yazar son tahlilde gerek liberalizmin gerekse de ulusçuluğun (her ne kadar zaman zaman kendine bir soy kütüğü çıkarmaya çalışsa da) modern dünyanın bir yapıtı olduğu,

tarihlerinin handiyse kapitalist piyasa toplumlarının ortaya çıkışı ile eş zamanlı olduğunu söyler.

Yazar Nietzsche'nin felsefesine ayırdığı bölümde Nietzsche'nin deliliğinin rastlantısal bir şey olmadığını, mesleki bir rizikodan kaynaklandığını söyler. Bu noktada onun deliliğinin izlerini son eserlerinde sürer. Nietzsche'nin son eserleri temelde "benliğin yeniden inşası" üzerinedir. Yazar Nietzsche'nin zihni dağılımını onun projesinin başarısızlığında görür. Yani onun çıktığı yolda üstü örtük olarak mevcut olan ama kaçınılmaz da olmayan bir riskti bu delilik. Ross bu deliliği Batı felsefesinin sınırlarını zorlamasının sonucu şeklinde gören açıklamayı romantik bulur ve bunun kendisine cazip gelmediğini söyler. O, Nietzsche'yi zamanının bir yaratığı olarak görür. Yani delilik, modern Batı toplumunun mantığının bir parçasıdır.

Nietzsche felsefesinin en dikkat çekici yönleri, nihilizm tespitini yaptığı yerlerdir. Onun hatası tespitini yaptığı bu alan içerisinde kalmasıydı. Yazar bu deliliğin nihilizmle hesaplaşmanın bir sonucu olarak değil de bu hesaplaşma sırasında Nietzsche'nin elinin altındaki ahlaki ve entelektüel silahların yetersizliğine bağlar ki bu da Batı düşüncesine yönelik üstü örtük ve dikkat çekici bir eleştiri olarak kabul edilebilir.

Nietzsche modernliğin karakteri olarak Nihilizmi tespit etmektedir. Ancak o burada durmaz ve yeni durumu sevinçle karşılayıp benimseme hevesindedir. Hatta nihilizm modern insanın kaderidir. Bu yeni dönem için yeni bir benliğe ve ahlak sistemine ihtiyaç vardır. Yazara göre Nietzsche'nin deliliğini yeni insanın başarısı (?) olarak anlamak gerekir.

Yazar modern dönemde ortaya çıkan değerler sistemine de modern öncesi sistemlerden duyulduğu gibi kuşku ile yaklaşmak gerektiği kanaatindedir. Düşüş ve ilerleme öyküleri farklı yerlerden aynı hikâyeyi anlatmaktadırlar.

Ross, yeni bir ahlak felsefesi denemesine koyulduğu son bölümde modern dönemin yol açtığı ahlaki bunalımları sergilerken bu durumdan çıkış yolu olarak MacIntyre'in yaptığı gibi modernliğin mutlak bir reddedilişi ve kaybedilen bir geçmişin yeniden diriltilmesi şeklinde değil de geleceğe yönelik ümidin geçmişte değil şimdide aranması kanaatinden hareket eder.